

KUKURUZNO NAZIVLJE U HRVATSKIM GOVORIMA

F. ŠATOVIĆ

Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Faculty of Agronomy, University of Zagreb

SAŽETAK

Rad daje pregled američkih i europskih naziva kukuruza (*Zea mays* L.) i teorija o podrijetlu hrvatske riječi kukuruz. Navedeni su brojni sinonimi u hrvatskim govorima za 15 glavnih pojmova vezanih uz kukuruz koji su skupljeni iz agronomske, etnografske, dijalekto-loške i leksikografske literature, a najviše anketiranjem studenata agronomije (1976-1991) iz različitih hrvatskih krajeva.

Ključne riječi: nazivlje, kukuruz (*Zea mays* L.)

UVOD

Među svim našim danas uzgajanim žitaricama kukuruz je najmlađi. Kukuruz je američkog podrijetla a u Hrvatskoj se uzgaja manje od 5 stoljeća. Heljda podrijetlom iz Azije i sirak iz Afrike uzgajaju se u nas nešto manje od 1 tisućljeća, zob i raž preko 2 tisućljeća a pšenica, proso i ječam preko 5 tisućljeća. Zanimljivo je da za najmlađu po uzgoju kukuruznu biljku, njezine dijelove i proizvode u hrvatskom književnom jeziku i govorima naših triju dijalekata postoji vrlo velik broj naziva. Broj pravih sinonima (istoznačnica) i nepravih sinonima (istosličnica) kukuruznog nazivlja znatno nadmašuje broj nazivlja najstarijih naših žitarica pšenice, prosa i ječma.

Ovdje iznijeti podaci o nazivima skupljani su više godina iz agronomske, etnografske, dijalektološke i leksikografske literature a najviše anketiranjem studenata agronomije Agronomskog fakulteta u Zagrebu od 1976-1991. godine. Velik broj skupljenih naziva potječe od istih korijena riječi nastalih u različitim govorima triju hrvatskih narječja ali je i broj različitih korijena riječi prilično velik. Riječi su bilježene bez naglasaka i samo slovima hrvatskog književnog jezika. Prema tome riječi lokalnih govora koje sadrže glasove nepostojeće u hrvatskom književnom jeziku nisu fonološki ispravno zabilježene.

Skupljane su riječi za 15 glavnih pojmova vezanih uz kukuruz. To su:

1. Kukuruz, biljka vrste *Zea mays* L.
2. Metlica, vršni muški cvat
3. Metličati, izlazak metlice iz vršnog lista
4. Svila, njuške postranog ženskog cvata
5. Svilati, izlazak svile iz omotnih listova klipa
6. Klip, plod kukuruza omotan ovojnim listovima
7. Komušina, ovojni listovi kukuruznog klipa
8. Komušati, otkidati omotne listove s klipa
9. Runiti, otkidati zrna s kukuruznog klipa
10. Oklasak, drvenasti srednji dio klipa bez zrna
11. Žganci, kuhano jelo od kukuruznog brašna
12. Kukuruznjak, kruh od kukuruznog brašna
13. Kokice, prženjem ispucana zrna kukuruza kokičara
14. Kukuruzana, spremište oljuštenih klipova kukuruza
15. Kukuruzovina, suhe stabljike kukuruza bez klipa

Još najmanje toliko kukuruznih pojmova ima barem po desetak različitih naziva ali oni nisu sustavno skupljani. To su:

1. Kukuruzište, polje na kojem je bio uzgajan kukuruz
2. Zaperak, bočni izbojak kukuruza, zalisnica, priperak
3. Izdanak, sekundarni prizemni izbojak, obnožak
4. Vršika, vršni dio kukuruzne stabljike iznad klipa
5. Slanjka, donji dio kukuruzne stabljike s klipom
6. Pandže, zračno korijenje na stabljici kukuruza
7. Štrljak, prizemni neodsječeni dio suhe stabljike
8. Kocen, držak kukuruznog klipa na kojem je komušina
9. Pečenjak, klip kukuruza u mliječnoj zriobi, purenjak
10. Papoljak, nerazvijeni klip kukuruza s malo zrnja, šuljak
11. Vezanci, klipova zrelog kukuruza vezani komušinom
12. Komušaljka, stroj koji otkida komušinu s klipova
13. Runilica, stroj koji otkida zrno s klipa, runjača
14. Stavica, više snopova kukuruzovine stavljenih skupa, rastava
15. Zlijevka, kolač od kukuruznog brašna, razljevuša, bazlamača

Osim tih postoji veći broj narodnih i stručnih termina za pojedine zahvate u tehnologiji proizvodnje, prerade i uporabe kukuruza.

Nazivi za neke od spomenutih pojmova koji označuju sasvim određene dijelove kukuruzne biljke su pravi sinonimi (istoznačnice), dok

nazivi za neke su nepravi sinonimi (istosličnice). Tako riječ oklasak i njezini sinonimi označavaju sasvim jasno određeni predmet tj. drvenastu sredinu kukuruznog klipa s kojega je orunjeno zrno. Međutim riječ klip označava plod kukuruza ali to može biti tek zametak bočnog izbojka, zalisnica (zaperak) bez svile, zaperak sa svilom, rosenjak (mladi klip) s tek oplodjenim zrnima, zelenjak ili klip sa zrnjem u mliječnoj zriobi, zreli klip s komušinom, zreli okomušani klip, vlažni klip, ovješeni klip na sušenju, suhi klip potpuno ispunjen zrnjem, papoljak ili slabo razvijeni klip s malo zrnja i drugo. Za svaki takav klip često postoji i poseban naziv. Isto tako žganci koji se žgu, palenta pali i pura puri tj. kuhana kaša od kukuruznog brašna ipak nisu prave istoznačnice jer je i način pripreme ponešto drugačiji.

Najviše pravih istoznačnica čak 175 u hrvatskim govorima ima nesumnjivo srednji dio kukuruznog klipa koji se u stručnoj literaturi najčešće naziva oklasak. Ta riječ se ne nalazi ni u jednom rječniku hrvatskog jezika a upotrebljava se u stručnoj literaturi od osnutka Gospodarske škole u Križevcima.

Zanimljiv je tako veliki broj naziva za oklasak koji je najtrajniji drvenasti dio kukuruznog klipa čiji arheološki nalazi u Meksiku su stari preko 7200 godina.

I drugi dijelovi kukuruzne biljke imaju veliki broj istoznačnica. Tako za suhe stabljike kukuruzovinu ima 101 naziv, za biljnu vrstu kukuruz 90, za klip kukuruza 84, za prženo zrnje kokice 78, za ovojne listove klipa komušinu 70, za spremište klipova kukuruza kukuruzanu 71, za kukuruzni kruh 68, za kašasto jelo od kukuruzna brašna žgance 36, za otkidanje komušine komušanje 51, za runjenje zrna 47, za svilu na klipu 39, za izbacivanje svile svilanje 27, za metlicu na vrhu stabljike 39, za izbacivanje metlice metličanje 31.

Neki od skupljenih sinonima (istoznačnica) imaju svoje homonime (istozvučnice) drugih značenja koji ukazuju na načine njihova nastanka. Pojedini ovi nazivi sve više padaju u zaborav i nestaju zbog jakog utjecaja književnog jezika na dijalektalne govore kao i zbog naglog smanjivanja seljačkog stanovništva.

Poznavanje raširenosti pojedinih naziva u Hrvatskoj i izvan nje može pomoći u istraživanju povijesti širenja, razvoja tehnologije uzgoja i upotrebe kukuruza a i čitave poljoprivrede jer se kukuruz već nekoliko stoljeća uzgaja na najvećoj površini, daje najveći prirod zrna po jedinici površine i najveću ukupnu količinu hrane i krme i osnova je čitave hrvatske poljoprivrede.

NAJSTARIJI AMERIČKI I EUROPSKI NAZIVI KUKURUZA

Kukuruz je podrijetlom iz Amerike a to nedvojbeno najbolje potvrđuju arheološki nalazi stari preko 7000 godina.

Kukuruz je u vrijeme dolaska Španjolaca bio raširen od kanadskih jezera na sjeveru do Patagonije na jugu i od razine mora na obalama Atlantika na istoku do 3600 m nadmorske visine Anda uz obale Pacifika na zapadu.

Mahis je prvi naziv kukuruza koji je Kolumbo saznao u studenom 1492. godine na današnjoj Kubi. Riječ mahis znači zrno života u govoru uništenog i izumrlog plemena Taino iz američkog domorodačkog naroda Arawaka (Arahuaca) tada raširenog na Antilima a čiji ostaci žive na sjeveroistoku Južne Amerike.

Brojna plemena različitih naroda američkih domorodaca imala su i veliki broj naziva kukuruza kao: mahis (taino aravački), marisi (arawački), centli i cintli (nahuatl), evaxim, kosale (čontalski), mok (soke), xal (nuamski), zuba (zapotečki) a u jeziku Maja: nal, ollotl, ouatl, tlaoli, toctli, xilotl, yoatzin i zara.

Od svih tih naziva američkih domorodaca samo je naziv mahis preko španjolskih doseljenika u obliku maiz očuvan u Južnoj Americi i u francuskom obliku maïs u Kanadi a ušao je u skoro sve zapadnoeuropske jezike.

Španjolski rječnik Kraljevske španjolske akademije iz 1992. godine objašnjava riječ maiz ovako:

1. Biljka iz porodice trava debele stabljike od 1 - 3 m visine dugačkih glatkih zašiljenih listova, muški cvjetovi su na vršnoj metlici, a ženski na postranim klasovima (klipovima) zaštićenim omotnim listovima. Potječe iz tropske Amerike, uzgaja se u Europi, proizvodi klipove s velikim žutim i vrlo hranjivim zrnima. 2. zrno te biljke.

U američkom, kanadskom i australskom engleskom se naziva corn (žito, glavna žitarica), indian corn (indijansko žito) i great corn (veliko žito) a zbog velike vrijednosti zovu ga i zlatno zrno.

Websterov rječnik engleskog jezika (1989) opisuje riječ corn: 1. zvan i Indian corn; naročito tehnički i britanski maize. USA, Kanada i Australija a. visoka jednogodišnja žitarica *Zea mays*, uzgaja se mnogo sorata, ima člankovitu čvrstu stabljiku i rodi sjeme (zrno) na velikim klipovima. b. zrno, sjeme te biljke koristi se za hranu i krmu. c. klipovi te biljke. 2. jestivo sjeme nekih drugih žitarica naročito pšenice u Engleskoj i zobi u Škotskoj.

Kolumbo ga je donio 15. ožujka 1493. u Španjolsku na povratku s prvog putovanja u Ameriku. U vrtovima Sevilje su zasađene 1494. prve gredice kukuruza jer su ga kao povrće uzgajali i američki domoroci koji nisu poznavali pluga ni kotača. Iste godine je u Italiji objavljen prvi opis biljke. Godine 1497. uzgaja se kukuruz na poljima Andaluzije, 1520. Katalonije i Galicije a 1523. u jugozapadnoj Francuskoj. Početkom 16. stoljeća prenose ga Portugalci u Kongo (gdje ga zovu: masa ma Mputo = portugalski klip), Južnu Afriku (naziv mielie prema portugalskom milho), na Javu i 1516. u Kinu (kineski je naziv mai, a japanski tomorokoshi, a indijski jagung). Od 1539. kukuruz se širi u području Venecije a u prvoj polovici 16. stoljeća raširen je u čitavom Sredozemlju od zapadne Afrike, oaze Tripoli do Egipta (arapski naziv: dhurah shamiyah ili sirak iz Šama tj. Sirije, etiopski sirijsko proso). Mlečani organiziraju veliku proizvodnju u porječju Eufrata i Tigrisa (perzijski naziv: pšenica iz Meke) i uspješno trguju i šire kukuruz Sredozemljem.

Naziv mahis je preko španjolskog maiz ušao u skoro sve zapadnoeuropske jezike (engleski britanski maize, francuski maïs, nizozemski, islandski i norveški mais, danski i švedski majs, njemački Mais pa i esperantski maizo a koristi se dijelom u talijanskom i ruskom. U 18. stoljeću je zabilježen i u Dalmaciji naziv maiš.

U prva tri Herbala koji spominju kukuruz (Ruel, 1536), Fuchs, 1542) i (Linocier, 1551) zovu ga frumentum turcicum a zatim u slijedeća tri (Matthiolus, 1565) (talijanski 1568) i (Dalechamp, 1586) ima pridjev indijanski. U kasnijim se javlja još i pridjev morski (1590), azijski, plinijski i peruanski a Bauhin ga 1658. naziva fromentum indicum mays dictum.

U obliku mays je tu riječ uzeo i Linné 1753. u znanstveni naziv Zea mays za oznaku biljne vrste a za oznaku roda preuzeo grčku riječ zea naziv pljevičaste pšenice pira jednozrnca (*Triticum monococcum*).

U vrijeme širenja tog zrna života (žita od kojeg se živi) na pojedinim područjima je dobivao imena uzgajanih žita uz pridjev neke strane čudne zemlje iz koje navodno potječe najčešće indijanski i turski. Zbog toplotnih zahtjeva i sličnosti biljke, listova i vršne metlice nazivan sirak, zbog sličnosti korištenja zrna za kuhanje kaše krupno proso. često je zbog velike hranjivosti zrna i korištenja za kruh nazivan pšenicom ali nikad zobi, raži pa ni ječmom iako se koristi za alkoholna pića (čiča i boza) slična pivu.

U Španjolskoj je nazivan trigo de Indias, mijo turquesco a u pokrajinama su nazivi prosa (mijo, millo, borona) prenijeti na kukuruz i klip kukuruza.

U Francuskoj je nazivan blé d'Inde, gros millets d'Indes, froment d'Inde, froment de Rhodos, blé d'Espagne, millet d'Espagne, blé turc, blé de Turquie, blé de Barbarie, ble Sarasin (zamijenjeno s nazivom heljde blé noir), blé de Rom, blé de Guinée, Coq d'Inde, turquet, turqui, bigarroi, garonil, milhum, gros millet, milhoc (veliko proso) i cabelhs (sada klip) u Gaskonji a i drugačije. U Nizozemskoj je nazivan i turksche tarwe (=pšenica) a u Danskoj turkisk hvede (=pšenica)

U Italiji grano siciliano u Toskani (ali i sirijski sirak), grano i formento indiano u Siciliji, cucorio (područje Milana), cuculet (područje Abruzzo) a koriste se i danas još nazivi granone, formentone, frumentone, mais a najviše granturco.

U Njemačkoj je imao nazive Türken, Türkenkorn, Türkischer Weizen, Indianisch-Korn, Spanisches Korn, Welschkorn, Florentiner Korn i Canadenser mais.

U portugalskom se naziva milhao (veliko proso)) a slično u baskijskom (artho maye, mairo, mayre) u irskom (arbhar indiach). Talijanski nazivi su granturco (tursko žito), granone (veliko zрно), frumentone i formentone (velika pšenica).

Grčki su nazivi kallamoki, kalampokki, kalampouki i kalaboki (prema kallamos = trska), arabositos (arapsko žito)

Albanski su nazivi misër, kallamoq, kallamboq, kumullë, bobotë, kollomboq, kolomaq i koloboq

U Turskoj je uz misir (prema židovskom nazivu Egipta) nazivan arapsko žito i kršćansko žito.

U Bugarskoj se naziva carevica, carevka, carka (tj. carevo ili sultanovo žito), galabi (= golubji), goguja mam, kolombok, misirac, misirek, misirjak, misirec, misirok (= egipatsko žito), momuruz (tur. mum = svijeća i uruz = zрно, riža), muruz, mumuli i rapka (arapsko žito).

Makedonski su nazivi carevica, carefka, pčenka i čenka.

U srpskim govorima se naziva i carevica, frmentin, frmetin, rumentin, frumetin, kolumbać, misirac, moruza, mumuruz, muruz, umertin, urmentin i žito.

U Crnoj Gori su i nazivi fermentin, formentin, frmentin, kolomboč, rumentun, rumetin, rumetun, umretin, urmentin i urmetin.

U slovenskom su nazivi debeljača, debelka, fermentin, fromentin, koruza, kukarca, laški sirek, sirk, sirklja, turška pšenica, turšca, turšica, turščak, ušenica turška.

Mađarski su nazivi i török buza (= turska pšenica), indiai kölös (= indijansko proso) i tengeri (= morski).

Rumunjski su nazivi porumb (= golub), papur i papusoi a malaj je naziv kukuruznog brašna.

U Poljskoj su uz kukurydza i nazivi kokorus, kukurusa i pšenica turska.

U Rusiji je stariji naziv pšenička a u Ukrajini pšonka. To uz makedonsku pčenu i čenku primjeri gdje se naziva mala tj. manje važna pšenica. Ukrajinski su nazivi i kijuški, papuša i povonka. Ipak na ruskom Kubanu su ga visoko ocijenili nazivom jantarno zrno tj. vrlo vrijedno i skupocjeno zrno.

U romskom jeziku (Uhlik) se naziva: bobo (bobohko = kukuruzni), dandalo, karalina (kar = penis, karali = kurva), karalić (= kukuruščić), karalji, karalo, karaluvno, karovači, karvači, kućalo, (kućalano = kukuruzni) i kućinalo. Stotinjak Slavonaca ima prezime Karalić.

Međutim nakon svih tih podataka o starim, lokalnim i danas manje korištenim nazivima treba posebno naglasiti da je naziv kukuruz drugi najrašireniji europski i najpoznatiji hrvatski naziv koji se koristi u svim slavenskim i nekim drugim susjednim jezicima: hrvatski, bošnjački, crnogorski, srpski kukuruz (dijelom bugarski), poljski i ukrajinski kukurydza, ruski i lužički kukuruza, češki kukuržice, slovački kukurice, slovenski korusa, mađarski kukorica a dijelom je poznat u talijanskom cucuruz, erdeljskom rumunjskom cucuruz, njemačkom Kukurrus, austrijskom njemačkom stariji Gugarutz i noviji Kukuruz.

PODRIJETLO RIJEČI KUKURUZ

Riječ kukuruz je u Hrvatskoj zabilježena 303 godine prije nego je Kolumbo 15. ožujka 1493. godine donio mahis u Španjolsku. U zadarskom arhivu se nalazi ugovor iz 1190. godine kojim opatica Stana kupuje zasva vremena od nekog Šestaka roba s nadimkom "cucurrus". Tri stoljeća kasnije prema ugovoru iz 1531. godine u arhivu grada Kotora udovica Stana prodaje oranicu Radonji Raosaljiću zvanom "chuchuruz".

Te 2 arhivske riječi su bile polazište pojedinim istraživačima povijesti i jezika za 3 spekulativna zaključka.

1. Povjesničar Stjepan Antoljak (1971) je uz riječ "cucurrus" iz 1190. godine naveo i naziv sela Cucuruzzu na Siciliji i nekoliko mišljenja o nedokazanoj teoriji o azijskom podrijetlu kukuruza pa zaključio da je kod nas pa tako i izvan Amerike u starom svijetu kukuruz bio poznat prije Kolumbova otkrića.

Sličan 'dokaz' postojanja kukuruza u Hrvatskoj prije Kolumbova otkrića se nalazi na Radovanovom portalu u Trogiru rađenom 1240. godine. Tu je reljef vepra a pred njim klip kukuruza (prema nekim opisima u turističkim prospektima). Na reljefu se vidi u 5-6 redova poredanih 6-8 bobica grozda vinove loze sličnog klipu kukuruza. Ta sorta grožđa se zbog te sličnosti na Korčuli zove Fermentun (=kukuruz), a u Trogiru kuć bijeli. (I u Dugopolju kraj Klisa i u Podstrani u Poljicima se sorta grožđa Maraština naziva i Kukuruz. U Omišu se sorta Brzamin naziva Kukuruzovac. Ti nazivi su sigurno mlađi od dolaska kukuruza iz Amerike.)

Sigurni dokazi o postojanju kukuruza na nekom području mogu se naći arheološkim iskapanjem ostataka kukuruza a ne arhivskim kopanjem za sličnim riječima. Uzgoj kukuruza ostavlja jače arheološke tragove nego ostale žitarice jer je srednji dio klipa oklasak izgrađen od znatno teže razgradljive tvari nego je zrno ostalih žitarica čiji su tisućljetni ostaci nađeni i na području Dalmacije. Arheološki nalazi kukuruznih ostataka starih ne 500 već i preko 7000 godina nađeni su samo u Americi.

Prvi kukuruz je donio Kolumbo 15. ožujka 1493. u luku Palos kraj Sevilje u Španjolsku. Tu su 1494. godine posađene prve gredice kukuruza a u Italiji je tiskan i prvi opis biljke. već 1497. godine se uzgaja kukuruz na većim poljima U Kastiliji a 1525. na većim površinama u Andaluziji.

Prema predaji koju je zabilježio pjesnik Junije Palmotić (1606-1657) među Kolumbovim mornarima bilo je i Dubrovčana a povjesničar Appendini piše da je Martolosić s Lopuda bio pilot lađe. Braća Konkedjević s Koločepa su trgovali na Antilima od 1520. do 1552. godine a na povratku su ih opljačkali francuski gusari. "Vič. o. fra Vinko Paletin Korčulanin narodnosti dalmatinske" je od 1530. do 1540. godine najprije kao vojnik mačem jukatanske Indijance pokoravao a zatim kao dominikanac im propovijedao. Paletin je imao polja u Žrnovu i po povratku je kao starješina samostana u Korčuli 1571. preživio tursku opsadu u kojoj je njegov poturčeni brat Jusuf zapovijedao galijom. Vjerojatno je s tih pohoda u Novi svijet donijet i naš prvi kukuruz na dubrovačko područje.

Godine 1532. se uzgaja kukuruz u Italiji i prvi primjerak biljke je spremljen u herbar. Prema rukopisu iz 1682. godine španjolski trgovci prenose 1572. godine kukuruz preko Italije na Jonske otoke i u Dalmaciju. Godine 1574. Mlečani trguju kukuruzom uzgojenim u porječju Eufrata i Tigrisa koji su tamo uveli. Godine 1575. se kukuruz iz Grčke proširio u Crnu Goru, 1576. kao povratna kultura u Grčkoj i Srbiji a 1579. se uzgaja u Srijemu i Bačkoj. Godine 1602. se uzgaja oko Gradiške u Italiji i Sloveniji

gdje ga zovu laški i turski sirek. Godine 1611 se uzgaja u Međimurju na imanju Zrinskih a 1612. u durđevačkom području Vojne krajine. Mletački providur Priuli daje 3. veljače 1657. Crnogorcima (77 duša) doseljenim u Peroj u Istri 100 stara (2000 litara) kukuruza. U zadarskom kotaru prvi siju kukuruz Arbanasi koji se doseljavaju od 1726 do 1733.

2. Hrvatski lingvist i veliki purist Mate Šimundić uzima riječ "cucuruz" kao dokaz da je kukuruz hrvatska riječ koju su drugi narodi od nas preuzeli.

Pravo značenje riječi koje su uzete za nadimke (prišivke, izmišljena imena) "cucuruz" jednom robu na kraju 12. stoljeća i tri stoljeća kasnije "chuchuruz" jednom kupcu oranice je nepoznato jer ga iz zapisanog teksta ga nije moguće odrediti. Očito je samo da su te riječi oblikom skoro iste s današnjom hrvatskom riječju kukuruz.

U južnoj Italiji postoji selo Cucuruzu a također i na Korzici ima selo Cucuruzu a taj je toponim arhaičnog predromanskog podrijetla. Možda naša dva nadimka iz Zadra i Kotora imaju neku vezu s ta dva imena sela iz Sicilije i Korzike a možda i s nazivom kukuruza ali jasnih dokaza nema.

Poznato je da se u lokalnim govorima na čitavom jadranskom području kukuruz ne naziva slično riječi "cucuruz" nego ima od Umaga do Zadra i sve do Kotora nazive frementun, fermentun i još 30 oblika riječi nastalih od talijanskog naziva kukuruza fromentone (= velika pšenica).

U hrvatskom ali i drugim slavenskim i neslavenskim jezicima postoji više riječi slična korjena kao i kukuruz. Kukurijekanje pijetla i kukanje kukavice se označava sličnim riječima u mnogim jezicima. Malo je vjerojatno da je od tih onomatopejskih riječi nastao naziv kukuruza iako postoji povezanost kukavice, pijetla i kukuruza.

U Samoboru kukavica kukanjem najavljuje sjetvu kukuruza što je i znanstveno sigurno jer počinje pjevati kad je temperatura pogodna za parenje ali i sjetvu kukuruza. U narodnoj pjesmi je i stih: kukavica kukuje, kum kumu kukuruzu kupuje. S kukanjem povezuje kukuruz zagonetka: Zovem se kuku i ruz a bez mene je kuku i lele. Poznato je i da pijetlovi slabo kukuriječu bez kukuruznog zrnja.

3. Pravnik V. Mažuranić i lingvisti F. Bruckner i F. Slawski su mišljenja da je riječ "cucuruz" označavala neku biljku i zbog neke sličnosti je prenijeta na kukuruz.

Ni za to mišljenje nema sigurnijih dokaza iako ima biljaka čiji je plod barem u nečem sličan kukuruzu. Otrovnna biljka kozlac čiji cvjetovi sjede na klipu koji je omotan velikim ovršnim listom tuljkom naziva se u Hrvatskom Zagorju i kačina (kačja) kuruza (Sabljar, Šulek 1879) a naziva

se i gujin kukuruz (Benešić). Po veličini dijelova njezinoga cvata se predviđa kakav će biti prirod kukuruza, pšenice, ječma i vina (Cerje, Bilogora).

Divlji kukuruz je i naziv (Benešić) otrovne biljke mrazovac (*Colchicum autumnale*) kojemu je plodnica skrivena među ljuskama podzemne lukovice. Vjerojatnije je da su te dvije biljke dobile ime po kukuruzu nego on po njima.

Slične nazive kukuruzu ima nekoliko biljka: kukurijek, kukurik, kukurikovina, kukrika, kukuta, kukina, kukolj a sličnih naziva ima i u drugim slavenskim jezicima.

Kukurijek (*Hellebrus* sp.) i kukuta (*Conium maculatum*) su otrovne biljke. Noseća djevojka pjeva: Uzmi majko kukurijeka, meni nema drugog lijeka. Naša uzrečica je: Kuku meni kukuta mi hrana! Kukolj (*Agrostemma githago*) je naziv otrovnog žitnog korova. Kukurik i kukorik je naziv divljeg i pitomog maka (*Papaver rhoeas* i *P. somniferum*). Kukurikovina je naziv grmolike kurike (*Evonymus europaeus*) zvane i popove gaće i biskupova kapa.

Kukina je naziv trpke i trnovite trnjine a kukrika naziv crnog graba.

Miklošić i Skok smatraju da riječ kukuruz potječe od turske riječi kokoroz ili kokuruz (tur. koku = smrad i roz ili ruz od tur. <ar. ar-ruz, ar-ruzz = riža) pa znači smradnu rižu i manje vrijedno zrno za hranu raje. Ovo je najvjerojatnije objašnjenje etimologije riječi kukuruz ali riječi sličnog korijena koje se po značenju mogu povezati s kukuruzom ima i u španjolskom, talijanskom i albanskom jeziku

Sadašnji turski naziv kukuruza je misir (hebrejska riječ) <tur. Misir <ar. Misr = Egipat) a riže pirinç <perzijski pirind). Balkanski grecizam naziva riže od grč. oryzon je oriz a nalazi se u makedonskom, bugarskom, albanskom i rumunjskom jeziku. A. Gluhak (Hrvatski etimološki rječnik 1993) obrađuje nazive žitarica ali ne i riječ kukuruz.

Donekle sličnog korijena riječi kukuruz su čak i nazivi jukatanskih Maya za obožavanu pticu cucul i božanstvo kukuruza Cuculcan. (Cu =bog, can =zmija, cucul =ptica slobode *Pharomacrus mocinna*). U nahuatl jeziku Azteka se ptica zove quezaltotl a božanstvo Quetzalcoatl. To božanstvo bijele brade je pernata zmija koje je krilatim brodom došlo iz zemlje izlazećeg sunca donijelo kukuruz iz njega stvorilo prve prave ljude i naučilo ih uzgajati to zrnje života. Danas je državna ptica Guatemale i nalazi se u državnom grbu i na novčanoj jedinici quetzal. Ta ptica je 25 cm visoka 54 cm dugačka a mužjak ima 60 cm dugačak rep. Ptica ima krasno zlatnozeleno i sjajno narančastocrveno perje a gnijezdo pravi kao duguljasti tuljac sličan klipu kukuruza.

Riječi kukuruz je još sličnija španjolska riječ cucurucho (podrijetlom od talijanske cucuruccio) a znači tuljac, tuljak, lijevak, papir savijen u konični oblik (kornet za prodaju slastica).

Kukuruz je prema Ljubi Radiću analogan milanskom nazivu kukuruza cucorio i abručkom cuculet (od lat. kapica).

Albanska riječ kukurë znači navlaka, tobolac a riječ kokërr zrno, kokërrizë (kokrrizë) zrnice, zrnad, zrnevlje, kokërrizim runiti, kokoreç kuhani kukuruz a kokoris kukurijekati.

Pobornici postavke o iranskom podrijetlu Hrvata (Rac i Lovrić, 1994) pišu: Većina se Hrvata po biološkom antropotipu, te po starim agrarnim sortama i stoci, znatno razlikuju od ostalih Slavena. U slovenskom i sjevernohrvatskom kajkavskom nalazi se za Europu najveća koncentracija akadskosumeranskih arhaizama prapovijenog podrijetla: kurušdu (opći naziv žita) iz rane Mezopotamije III. tisućljeće i kuruštu (= žito) iz huritske Sirije II. tisućljeće su slične zagorskoj riječi kuruza a iranski (Vidović, 1991): kurz (=zrnje, žitarice) i ruz (=riža).

Među tim arhaizmima nalaze se i riječi trsje (trš = vinova loza), hiža (khiša = zgrada), kumek (kummeki = hodočasnik), mamek (mamek = mamica), dekla (dekel = djevojka) i bedak (bedak = bedak). (No tek treba ispitati jesu li kumeki hodočasnici doveli u zagorske hiže mameke, dekle i bedake da tu uzgajaju trsje i kuruzu i hrane purane !?)

1. KUKURUZ

Anić (1994) opisuje riječ kukuruz: 1. žitna biljka (*Zea mays*) visoke snažne stabljike, plod mu je žuto zrnje na klipovima 2. zrnje kukuruza kao hrana

1. chuchuruz 1, 1531 ugovor, Kotor arhiv
2. cucurruz 1, 1190 ugovor, Zadar arhiv
3. debelača 2, Šulek 1862, Karlovac
4. debelka 2, GL 1869, Ozalj
5. farmantun 1, Bartulin ZNŽO, Beli Cres
6. farmentun 1, Skok ERJ 526, Ugljan
7. farmetun 1, Skok ERJ 526, Ugljan
8. farmitun 1, Skok ERJ 526, Molat

9. fermentun 6, Šulek 1882, Vrbnik, Premantura, Vodice, Rab, Božava, Praputnjak, Korčula
10. fermetun 1, Skok Vodice
11. formenton 1, Buje
12. formentone 1 Voltić 1803 Istra
13. formentun 2 Skok ERJ, Rab, Božava (U Vrbniku žive Formentunovići a Formentini u Rijeci)
14. framentun 5, Skok, Orebić, Punat Krk, Stari Grad Hvar
15. frementun 4, Skok, Novalja, Korčula, Vis
16. frementura 1 Bošković-Stulli Dalmacija
17. frmenta 1, Jardas Kastavščina (Retka frmenta, gusta kaša).
18. frmentin 1 Šulek 1883, RJMH
19. frmentun 4, Pula, Praputnjak, Dobrinj, Korčula
20. frmetun 2, Skok, Vodice
21. fromentun 1, Milčetić Nerezine
22. frumantin 1,
23. frumentin 1,
24. frumentun 1 Skok, Mikalja
25. furmentin 1 Šulek 1884, Skok, RJMMH
26. furmetin 2, Skok, RJMH, Barić, Boka
27. golokud 8, Voltić 1803 Tinjan, Skok, Vodopić Dubrovnik, Cavtat, čilipi, Radić A. Stolac Ston
28. golokudina 1 Skok
29. golokut 1, Konavle
30. granturko 1, Istra (tal. granturco)
31. hamnetun 1, Devčić 1891 Baška Krk
32. hermentin 1, Praputnjak
33. hermentun 1, Praputnjak
34. hramentun 1, Skok Brač
35. hrementun 1, Bujanović Praputnjak
36. hrmatur 1, Zlarin
37. hrmenta 1, Jardas Kastavščina
38. hrmentun 1, Lopar Rab
39. jarika 1, Skok Istra
40. jarka 1, Pazin (proljetna ili jara kultura)
41. jorka 1, Skok Istra
42. karuza 1, Kozina Vidovec Krapinski

43. kokoreza 1, Cugovec
44. kokoruz 1, Skok sjeverni čakavci
45. kokoruza 4, Gašparoti 1752, Prpić, Pokupsko
46. kokruz 3, Virje, Podravske Sesvete, Novo Virje
47. kokruza 1, Šojat Dubranec
48. kokoruz 9, Ivanišević Poljica, Gunja, Seonica, Zagorje PŽ, Posušje, Duvno, Bukovica, Ivčević Kosa Lika, Ljubuški
49. kokoruza 3, KAJRJ 1814, Prpić, Podravina
50. koloboč 2, Hrtkovci Srijem 1753, GL 1853
51. kolombač 1,
52. kolomboč 1, Šulek, Sabljar
53. kolomboč 4, RJMH, Boka, Šulek, Sabljar,
54. kolomoč 2, Hrtkovci Srijem, Skok
55. kolumbač 1,
56. koruz 1, Bartolovec
57. koruza 15, KAJRJ, Bedekovčina, Bistra Gornja, Otruševac, Zlatar, Lobar, Samobor, Zagreb, Velika Horvatska, Novi Marof
58. koruzica 2, Jačmenica Zlatar
59. kruza 3, Tuhelj, Velika Horvatska, Zagreb
60. kukorica 1, Gradišće
61. kukruz 3, Podravina, Gračac
62. kukureza 1, Orehovec KŽ
63. kukurica 4, Voltić 1803 Tinjan Istra, ugarski Hrvati
64. kukuriza 7, Cerje, Adamovec, Moravče, Glavnica, Peskovec, Velika Gorica, Prozorje
66. kukuruz 97, stručne knjige, rječnici, gradovi i štokavski krajevi
66. kukuruza 20, KAJRJ 1742, Belostenec, Jambrešić, Šilobod, RJMH, Markuševac, Zagreb, Martinska Ves, Palanjek, Trema, Jastrebarsko, Karlovac, Žabno, Žirčica Sisak, Samobor, Jakopovac, Rešetarovo.
67. kurak 1, Skok Dubrovačka okolica
68. kurelj 2, Stulli 1806, Šulek 1886, Dubrovnik
69. kuriza 1, Sesvete, Mraclin
70. kuruz 63, Bačuga, N. Gradiška, Runović, Metković, Prolog, Kostajnica, Slatina, Udbina, Stražbenica, Sunja, Grude, Laškovića, Slankamen, Livno, Okučani, Vukovar, Tisovac, Glina, Hampovica, Korenica, Bihać, Sinj, Aleksandrovac, Kralje, Slavonski Brod, Daruvar,

Kutjevo, Dvor na Uni, Crkveni Bok, Derventa, Tinj Biograd, Brezine, Budak, Vlahović, Ljubuški, Imotski, Ostrožnica, đurđin, Sinj, Siverić, Cernik, Virovitica, Dubica, Lipovljani, Bruvno, Gornji Vakuf, Relković 1779.

71. kuruza 72, Šulek 1887, RJMH, Zagreb, Bedekovčina, Budinščina, Dubravica, Zaprešić, Pavlovec, Samobor, Bjelovar, Kumrovec, Kostajnica, Varaždin, Hlebine, Bednja, Cargovec, Sumečani, Majerje, Zamlača, Breznički Hum, Koprivnica, Butkovec, Benkovac, Cvetkovec, čret Lepoglava, Kutnjak, Bačuga, Batina, Luka, đelekovec, Ludbreg, Donja Dubrava, Kutina, Petrijanec, Rozga, Sveta Marija čakovec, Begovača, Okešinec, Novoselec, Šuplja Lipa, Vratišinec, Marinbrod, Zlatar, Kotoriba, Okrugljača, Slatina.

72. kuruzica 3, Konjščina, Zlatar

73. maiš 1, Skok Južna Dalmacija

74. mertin 1, Skok

75. misir 1, Škaljić Bosna (Misirići i Misiri žive u Vinjanima)

76. mrtin 1, Skok, Šulek, Boka,

77. mumuruska 1, Škaljić Bosna

78. permentun 1, čakavci

79. premantur 1, Susak

80. proso indiansko 1, Jambrešić

81. rmetin 1, Skok

82. trakinja 1, Šulek, Trstenjak

83. trekinja 1, Šulek

84. trukinja 9, Boljun, Krmed, Labin, Tinjan, Novigrad, Pazin, Pula.

Na badnjak se u Istri udara po didu (badnjaku) koji gori na ognjištu i govori: Koliko iskar, toliko trukinja. Rano Mara ustala trukinja na žrvan samlila i polentu je skuhalo.

85. turkinja 4, Voltić 1803, Šulek, Sabljar, Pazin, Tinjan, Istra. turknja 1, Rovinjsko selo

86. turska pšenica 4, Belostenec, Jambrešić, Šulek, Gradišće,

87. turščica 2, Šulek, Valjavec Varaždin, Skok

88. urmetin 1, Šulek

89. vrmenta 3, Nadin, Posedarje, Prkos Zadar

90. Žito 11, Drenovci, Potočani Odžak, Bosanski Šamac, Živkovo Polje, Vrbovac Odžak, Donja Gorevnica, Donja Skakava Brčko, Gradačac.

Navedene nazive možemo podijeliti u nekoliko skupina:

34 su raznoliki oblici od talijanskog augmentativa fromentone (= velika pšenica, fromento = pšenica) od kojih su 4 ženskoga a 30 muškog roda.

27 su oblici od riječi kukuruz od kojih je 16 ženskog a 11 muškog roda.

9 su nazivi nastali od pridjeva turski od kojih je 8 ženskog roda.

6 naziva je vezano uz grčku riječ kolombol = brojanice, čislo, nanizane kuglice. S njima su možda i povezani nazivi golokud i golokut.

Na žito velikog zrna potsjećaju nazivi debelka i debelača koji su poznati i u Sloveniji.

Nazivi carevka i carevica su poznati i u Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji a to neki tumače kao žito turskog cara.

Naziv misir je nastao od današnjeg turskog naziva misri a potsjeća na misirsko (egipatsko) žito a i albanski naziv je misër.

Nazivi mumuruska i moruza su od turskog naziva mum = svijeaća zbog oblika ploda i uruz = riža.

Zanimljivo je da je u 18. stoljeću u južnoj Dalmaciji zabilježen i naziv maiš nastao od indijanskog mahis = zrno života od kojeg je i većina evropskih neslavenskih naziva.

Jarika, jarka i jorka su istarski nazivi jer je jara, proljetna kultura.

Poznati su i opći nazivi žito i žitek kukuruzni pa i proso indijansko.

U Hrvatskoj je 1948. bilo prezimena: Kukuruzovec 1, Kukuruzović 187, Kukužnjak 18, Kuruzović 26, Kuružnjak 9, Koružnjak 68, Koruza 3 ili svega po kukuruzu 312 prezimena. Kraj Kostajnice se nalazi selo Kukuruzari.

Pridjev kukuruzni Anić objašnjava 1. koji je od kukuruza (kukuruzni kruh) 2. žarg. koji ima crvenu kosu, onaj koji je crvenokos.

U zagrebačkoj šatri kuruza je naziv za lošu glazbu, a kuruzna za riđokosu djevojku (Sabljak)

Hranjec spominje međimurske fraze: Jaka kuruza = bujni kukuruz. Kmica je v kuruzaj = bujan je. Kuruza je smetna = zakorovljena. Kuruzni gospon = seljak koji se prenemaže.

U Podravini pleše se i ples kuruzalo.

MAIZE TERMINOLOGY IN CROATIAN DIALECTS

SUMMARY

The paper gives a review on terminology concerning maize (*Zea mays* L.) in a number of American and European languages. The theories about the origin of the Croatian word for maize (kukuruz) have been discussed. The results of the survey of agricultural, ethnographic, dialectological and lexicological literature and of a questionnaire on maize terminology among agronomy students (1976-1991) from different Croatian regions have been presented including 15 principal terms concerning maize.

Key words: terminology, maize (*Zea mays* L.)

(Nastavlja se)

Adresa autora - Author's address:
Prof. dr. sc. Franjo Šatović
Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Svetošimunska 25
HR-10000 Zagreb

Primljeno - Received:
10. lipnja 1998.